

Олександрі. Окрім інформації особистого характеру, листи до дружини розкривають літературні погляди Панаса Мирного, його світогляд. Листи до Олександрі Шейдеман сповнені щирості почуттів. Саме нареченій Панас Мирний у повній мірі відкриває свою поетичну душу, надсилаючи їй у листах власні вірші (листи від 5, 6 і 8 січня 1889 року) [6]. Олександра була для письменника не тільки співрозмовником, а й сердечним другом та критиком, на розсуд якого можна розраховувати без остраху бути осміяним чи присоромленим.

Панас Мирний як автор епістолярних текстів відзначився шанобливим ставленням до усіх своїх адресатів, проте така його дещо надмірна ввічливість у листах свідчить і про певну дистанцію, яку Панас Якович зберігав у листовному спілкуванні з друзями та знайомими. Повна емоційна відвертість та духовна близькість відчувається тільки у його листах до брата Івана та дружини Олександрі.

Л і т е р а т у р а :

1. Журавльова Н. М. “Добродію, озовіться добрим словом...” (формули ввічливості з коренем добр- в епістолярному стилі XIX – початку XX ст.) / Н. М. Журавльова // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. III, Ч. 2 : Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 144-153.
2. Журавльова Н. М. Мікрополе етикетних антропонімів української епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст. / Н. М. Журавльова // Вісник Запорізького національного університету. – № 2 (Філологічні науки). – 2008. – С. 76-81.
3. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців. – Харків, 26-29 серпня 1996 р. – Відпов. ред. О. Мишанич. – К. : АТ “Обереги”, 1996. – С. 85-90.
4. Мацько Л. І. Лінгвостилістика епістолярію Панаса Мирного / Л. І. Мацько // Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка : зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки”. – Полтава, 1999. – Вип. 2(6). – С. 108-116.
5. Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища / Н. В. Павлик. // Лінгвістика: Зб. наук. пр. : Луганськ: Видавництво ЛНПУ ім. Т. Шевченка “Альма-матер”, 2005. – С. 241-248.
6. Панас Мирний. Твори : в 7 т. / Мирний Панас. – Т. 7. – К. : Наукова думка, 1971. – 663 с.
7. Панцьо С. Є. Вдячний учень і великий учитель / Панцьо С. Є., Парасін Н. Д. // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 133-136.
8. Гарновецька Л. О., Шепетюк І. Б., Булега Н. В. Діалектна лексика в українських епістолярних текстах першої половини XX ст. // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч. 1. – С. 230-238.

В статтє проанализирована композиция писем Панаса Мирного и лингвостилстические особенности эпистолярного наследия писателя.

Ключевые слова: епістолярій, письмо, Панас Мирний.

Composition of letters of Panas Myrnyi, the features of stylistics and linguistic registration of his letters are analyzed in the article.

Keywords: letter, Panas Myrnyi.

Гургула О. Б.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТА У ВИСЛОВЛЕННЯХ З ІНФІНІТИВОМ МЕТИ

У статті проаналізовано основні характеристики суб'єктної синтаксеми у висловленнях з інфінитивом мети; схарактеризовано принципи організації речень із суб'єктом-особою та суб'єктом-

неособою; висвітлено особливості вираження мети за допомогою суб'єктного та об'єктного інфінітива.

Ключові слова: мета, суб'єкт, об'єкт, висловлення, інфінітив, просте речення, складне речення.

Специфікою українських лінгвістичних досліджень останніх десятиліть є їхня зосередженість на проблемах комунікації, дискурсивних характеристиках мовних структур, прагматичних аспектах мовлення. Поряд із названими, одним із найактуальніших напрямів сучасної граматики є дослідження семантичних особливостей синтаксичних структур української мови.

Розвиток семантичного синтаксису вимагає звернення до речення, висловлення як основної одиниці комунікації і як основи пропозитивної структури. Майже не дослідженими у цій царині на сьогодні є речення, які містять у собі інфінітив – одиниці, що поєднує в собі властивості дієслова та імені [2; 5; 6].

Через свою складну семантичну структуру інфінітив суттєво впливає на семантичну будову речення з одного боку, а з іншого – здебільшого виконує функцію семантичного центра предиката, вплив якого вимагає окремого розгляду для кожного типу речень. У пропонованій статті досліджено синтаксичні структури з інфінітивом мети – синтаксею, що має позаконтекстну сему мети, і більшою або меншою мірою виявляє її в контексті складного або простого речення на засадах конкретизації, прагматики, дискурсивного забезпечення.

У найзагальнішому вигляді метою є “усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення” [10, с. 371]. Як явище онтологічне, категорія мети має обов'язкове відображення в мові: як семантичне – за допомогою низки спеціалізованих лексичних одиниць, так і граматичне – за допомогою різного типу синтаксичних структур, зокрема висловлень із інфінітивом.

В аспекті дослідження категорії мети найзначущішою є та функціональна властивість інфінітива, яка пов'язана з його потенційною здатністю незалежно від семантики позначати дію у взаємозв'язку з суб'єктом (носієм предикативної ознаки). Якщо на парадигматичному рівні інфінітив позначає ознаку, що позначає діяльність предмета, але без відношення до самого предмета, який виявляє цю діяльність, і якщо на відміну від *verbum finitum*, що містять у собі визначення своєї особи, в неозначеному способі, відірваному від контексту, суб'єкт залишається невизначеним, то на рівні синтагматики зв'язок з категорією суб'єкта виявляється безпосередньо. У висловленнях з інфінітивом мети завжди відкрита позиція для першого актанта (лівобічної синтаксеми). “Відкрита вакансія” для суб'єкта дії у висловленнях з інфінітивом полягає, на думку мовознавців, у конкретизації потенційно закладеного відношення до особи в лексико-синтаксичних і контекстуальних зв'язках цієї одиниці [2; 4; 5]. Безпосереднє відношення до суб'єкта, що виявляється на рівні висловлення, виступає синтаксичним маркером, який визначає структурну основу синтаксичної конструкції з інфінітивом мети.

Висловлювання зі значенням мети відповідно до своєї семантичної спрямованості зумовлюють визначений характер суб'єкта дії, у ролі якого виступає істота. Лише істота здатна формувати у свідомості мету як результат своїх дій (усвідомлених чи неусвідомлених) і використовувати необхідні засоби для її досягнення. Конкретизація категорії “істота” стосовно суб'єкта висловлювань зі значенням мети зумовлює виділення таких його типів, як:

1) суб'єкт-особа (людина) / група осіб (людей чи людства загалом), якій передусім властиві усвідомленні дії і феномен цілепокладання, наприклад: *Абібула обіцяв сестрі се зробити (віднести батькові чотки) і тепер **поспішав, щоб застати** батька в крамниці, поки він не пішов до кав'ярні* / М. Коцюбинський/; *Ще в 1439 році в Італії, у Флоренції, **зібрався Флорентійський собор, щоб об'єднати** Західну й Східну церкви, ясна річ, під верховенством католиків* / М. Вінграновський/. Сюди ж належать фантастичні й казкові герої, міфологічні істоти і под., які, згідно із законами персоніфікації, "олюднюються", набувають ознак людського світу, наприклад: *Може, **вийшла русалонька Матері шукати**, А може, **жде** козаченька, **Щоб залоскотати*** / Т. Шевченко/.

Суб'єкт у таких висловленнях є активним діячем, а центральним (активним) актантом у ситуації свідомої, цілеспрямованої дії є, відповідно, агенс. "Агенс планує дію, оцінює внутрішні і зовнішні можливості її виконання, вибирає засоби і способи реалізації задуму" [1, с. 22], наприклад: *Толя одійшов од вікна, **перекрутивсь на одній нозі й **побіг** гратися з чижиком*** / В. Винниченко/; *Вони **прибігли з недалекого, розбомбленого й напівспаленого села й **принесли** вареної картоплі "в мундирах", **хліба, огірків, помідорів, щоб роздати** хлопцям, що отакі вимучені й вистраждані машерують в хмарах пилу*** / І. Багряний/.

Н. Арутюнова відзначає, що в конструкціях із семантикою мети агенс може бути не лише (і не обов'язково) діячем, а й виступати також бенефактором [1, с. 21]. В українській мові позиція бенефактора маркована прийменниками *для, на, заради* тощо при віддієслівних іменниках, які позначають мету дії в модифікованих структурах, наприклад: *Буває, **для забав [він] **впіймає** гурт матросів, розважити нудьгу серед морських пустель*** / Є. Маланюк/; *Були **ми** на Зміїній паді – **солили солонці для пантовки*** / І. Багряний/;

2) суб'єкт – представник тваринного світу, який має здатність визначати мету на психофізіологічному рівні, наприклад: *Сірим груддям під ними котилися отари овець, а **кози, наковтавшись при землі всілякого смороду, стрімголов вискакували на хребти очманілих коней, аби вільно дихнути та глянути, чи нема де в степу чого ускубнути?*** / М. Вінграновський/. У реченнях із суб'єктом-неособою сам концепт "мета" дещо звужує свої поняттєві межі і наближається до концептів "мотив", "потреба", "бажання", адже мотив, на противагу визначеній і усвідомленій меті, часто неусвідомлений, він є "побудником до дії – інстинктивним чи ні ... і входить до контексту бажань і потреб" [1, с. 22].

Мотив і мета дії можуть мати один пропозиційний зміст, розрізняючись лише модальністю: мета, згідно із твердженням Т. Радзівської, пов'язана з концептами "завдання" і "мрія". Завдання є породженням раціонального ставлення до життя, а мрія співвідносна передусім з емоційною сферою і категорією бажаності. "Саме емоційна сфера дає поштовх до зародження мети, а процес остаточного формування мети переводиться в інтелектуальну сферу" [8, с. 31], що фактично невластиве істотам – представникам тваринного (не людського) світу.

Подекуди в художніх текстах висловлення мети з інфінітивом стосуються суб'єкта-неістоти, наприклад: *Широкий Дніпр не гомонить: **Розбивши вітер чорні хмари, Ліг біля моря **одпочить**, А з неба місяць так і сяє*** / Т. Шевченко/. Проте такі структури мовознавці розглядають як речення "несправжньої мети" [9, с. 157] або навіть "антимети" (В. Белошапкова), бо в них ідеться про "несподівані, часто небажані наслідки, що не можуть бути справжньою метою" [11, с. 291]. Характерною

особливістю речень із суб'єктом-неістотою є невідповідність семантики головної і підрядної частини, наприклад: *Чорна тінь, чорна тінь біля мене стоїть, Жде, коли я сумну свою пісню скінчу, Коли я, як листок золотий, полечу, Щоб на сірім піску догоріть і зотліть* / Олександр Олесь/.

Загалом будь-яке висловлення зі значенням мети, яке не ґрунтується на усвідомлених / психофізіологічних потребах істоти (особи чи тварини) є метафоричним, зумовленим свідомим наділенням неістот людськими або тваринними якостями, і тому в дослідженні не розглядається.

Таким чином, обмеження вираження суб'єкта дії у реченнях мети назвами осіб або тварин є його системною характерологічною ознакою.

Ще однією особливістю суб'єктної синтаксеми у цільових реченнях з інфінітивом є її спільність для обох предикатів – дієслівного й інфінітивного. Це означає, що реально виконувана дія, названа основним предикатом, і дія гіпотетична, названа інфінітивом і представлена як уявний результат, у висловленні стосуються одного і того самого суб'єкта – виконавця реальної дії. Наприклад: *А над берегом моря походжає старий Половець, він думає думу, дивиться в бінокль, щоб не прогавити когось чужого, а в береговій печері йде робота* / Ю. Яновський/ – *Старий Половець дивиться в бінокль – Старий Половець не прогавить когось чужого*. Зазначена спільність сигналізує про реалізацію причиново-наслідкових зв'язків між пропозиціями, оформленими різними предикатами, пор.: *Ти повинен вивчити французьку, щоб в оригіналі читати Сартра і Камю, – не втернів, щоб не кольнути, Отава* / П. Загребельний/ – *Ти вивчивши французьку – Внаслідок цього ти зможеш читати Сартра і Камю*. Це стосується також і безособових конструкцій з імпліцитним суб'єктом, наприклад: *Чи варто везти його сотки кілометрів, щоб потім поставити його розбитим на горіщі і, може, вже ніколи на нього не глянути...* / Олександр Олесь/.

Саме спільний для особового дієслова й інфінітива суб'єкт дозволяє говорити про інфінітив як про суб'єктну синтаксему – синтаксичну одиницю, яка виражає гіпотетичну дію (мету) суб'єкта, передбачену і / або зумовлену дією, позначеною особовим дієсловом: *А Володько до того не втручається. Щоб звільнити стіл, він зібрав свої скарби на оберемок і поліз на піч, ближче до лампи, що блимає на коминку* / У. Самчук/. Дослідження засвідчує, що складні речення мети допускають наявність двох суб'єктів у висловленні лише за умови заміни інфінітива особовим дієсловом, пор.: *А того вона до нас йде* [S – вона], *щоб перевірити* [S – вона], *як ми малописьменність та неписьменність зліквідували* / Остап Вишня/ – *Ти б нам квітки приніс та показав* [S – ти], *щоб ми поїняли віри* [S – ми] / Олександр Олесь/.

Проте особливістю конструкцій із інфінітивом мети є те, що вказана спільність може бути знівельована на рівні простого речення, пор.: *Галя, не чуючи ніг, не чуючи рук, пішла* [S – Галя] *відчиняти* [S – Галя] *хатні й сінейні двері* / М. Вінграновський/. – *Пане посланнику, я вас прошу* [S – я] *до себе в намет з приємністю відпочити* [S – ви] / М. Вінграновський/. Другий приклад простого речення засвідчує, що дія, названа особовим дієсловом і виконувана суб'єктом я, спрямована на реалізацію гіпотетичної дії, виконуваної в майбутньому суб'єктом ви (*пан посланник*), тобто по суті направлена на об'єкт. У такому випадку інфінітив мети, ужитий задля вираження гіпотетичної модальності, доцільно назвати об'єктною синтаксемою.

Виявлення об'єктного інфінітива в простому реченні уможливлене зверненням до моделі S – V_f Praed – Obj – Adv_{fin}, де об'єктна синтаксема виражена формами

давального (N₃) і знахідного відмінків (N₄) при відповідній семантиці основного дієслівного предиката, наприклад: *Довго ще водили його туди заповнювати анкети, фотографувати* / О. Довженко/; *Звідти він привозив йому читати різні книжечки* / У. Самчук/.

Розрізнення типів суб'єктного й об'єктного інфінітива релевантне лише на рівні простого ускладненого речення, де може бути представлено як показник валентної сполучуваності особового дієслова та реалізації відповідної семантики. При аналізі складного речення доцільно говорити лише про суб'єктний інфінітив, який слугує виразником семантики мети.

Л і т е р а т у р а :

1. Арутюнова Н. Д. Язык цели / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка : модели действия / [Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М. : Наука, 1992. – С. 14-23.
2. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке : монография / Виктор Михайлович Брицын / [Отв. ред. Г.П. Ижакевич]. – К. : Наукова думка, 1990. – 320 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови: синтаксис : підручник / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – 5-е изд. ; стереотипн. – М. : КомКнига, 2007. – 368 с.
6. Золотова Г. А. Синтаксический словарь : репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
7. Крейдлин Г. Е. К проблеме языкового анализа концептов “цель” vs. “предназначение” / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка : модели действия / [Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М. : Наука, 1992. – М. : Наука, 1992. – С. 22-30.
8. Радзиевская Г. В. Семантика слова цель / Г.В. Радзиевская // Логический анализ языка : модели действия / [Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М. : Наука, 1992. – С. 30-35.
9. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : навчальний посібник / Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; [гол. редкол. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / Каленик Федорович Шульжук. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 408 с.

В статье проанализированы основные характеристики субъективной синтаксемы в высказываниях с инфинитивом цели; рассмотрены принципы организации предложений с одушевленным и неодушевленным субъектом; определены особенности выражения цели при помощи субъектного и объектного инфинитива.

Ключевые слова: *цель, субъект, объект, высказывание, инфинитив, простое предложение, сложное предложение.*

In this article was analyzed the characteristics of the subjective syntaxsem in the utterances with the infinitive of purpose; it was characterized the principles of the sentence organization with subject-person and subject-non-person; it was explained the peculiarities of the expression the purpose of the utterance with the help of the subjective and objective infinitive.

Keywords: *purpose, subject, object, utterance, infinitive, simple sentence, complex sentence.*